

XOLIQULOV MUHAMMAD
QAXOR O'G'LI

GEOMAFKURAVIY JARAYONLAR TADQIQINING
FALSAFIY-METODOLOGIK ASOSLARI

PHILOSOPHICAL AND METHODOLOGICAL
FOUNDATIONS OF RESEARCH ON GEO-IDEOLOGICAL
PROCESSES

xoliqulovmuhammad1997@gmail.com

ФИЛОСОФСКИЕ И МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ
ИССЛЕДОВАНИЙ ГЕОИДЕОЛОГИЧЕСКИХ ПРОЦЕССОВ

Assistant teacher at the Finnish
Pedagogical Institute of
Uzbekistan

Abstract: This article analyzes the impact of geo-ideological processes on geopolitics and geo-economics in the context of today's globalization. It is also based on scientific evidence that the formation of the national ideology, which forms the basis of geoideology, is the main goal of the state that determines the geoideological policy, and that the national ideology is the function of moving the geoideological policy in its implementation. It is analyzed on the basis of scientific facts that the function of the country's geo-ideological policy is defined depending on the level of the economy.

Key words: geo-ideology, national ideology, geo-economy, geo-politics, neo-economy, political situation, John Lewis Geddis, Edward Luttwak and Pascal Lorot, N. E. Muhammadiyev, Thomas Kunn.

Аннотация: В данной статье анализируется влияние геоидеологических процессов на геополитику и геоэкономику в условиях современной глобализации. Также на научных данных обосновано, что формирование национальной идеологии, составляющей основу геоидеологии, является основной целью государства, определяющей геоидеологическую политику, а национальная идеология является функцией продвижения геоидеологической политики в ее направлении. выполнение. На основе научных фактов анализируется, что функция геоидеологической политики страны определяется в зависимости от уровня экономики.

Ключевые слова: геоидеология, национальная идеология, геоэкономика, геополитика, неоэкономика, политическая ситуация, Джон Льюис Геддис, Эдвард Люттвак и Паскаль Лоро, Н.Э. Мухаммадиев, Томас Кун.

*Published under peer review:
M.N.Inatov Professor V.D
Department of History of
Uzbekiston*

Annotatsiya: Ushbu maqolada bugungi globallashuv sharoitida yuz berayotgan geomafkuraviy jarayonlarning geosiyosat hamda geoiqtisodiyotga ta'siri tahlil etilgan. Shuningdek, geomafkuraning asosini tashkil etuvchi milliy mafkuraning shaklanishi davlatning geomafkuraviy siyosatini belgilab beruvchi bosh maqsadi ekanligi, uning amalga oshirishda milliy mafkura geomafkuraviy siyosatni harakatga keltiruvchi funksiyasi ekanligi ilmiy dalillar asosida asoslangan. Iqtisodiyotning qay darajada ekanligiga qarab mamlakatning geomafkuraviy siyosati vazifasini aniqlab berishi, ilmiy faktlar asosida tahlil etilgan.

Kalit so'zlar: geomafkura, milliy mafkura, geoiqtisod, geosiyosat,

neo-iqtisod, siyosiy vaziyat, Jon Lyuis Geddis, Edvard Luttkvak va Paskal Lorot,
N.E.Muhammadiyev, Tomas Kunn.

KIRISH

Ma'lumki, XXI asrning birinchi choragida dunyoda globallashuv oqimining ulkan sur'ati, yangi dunyo tartibini shakllantirishga urinish kabi muhim jarayonlar sodir bo'lmoqda. Bu jarayonlar bir-biri bilan chambarchas bog'liq bo'lib, globallashuvda yangi dunyo tartibining paydo bo'lishi omillaridan biri bo'lib, u jamiyatning butun doirasiga ta'sir ko'rsatib, geoiqtisodiy, geosiyosiy, geostrategik va geomafkuraviy tadbirlarni amalga oshiradi. Davlatlar tomonidan, bu esa o'z navbatida hodisalarning o'zgaruvchanligiga ega. XXI asrda yangi global jadvalning shakllanishi, birinchi navbatda, ijtimoiy shaklni ta'minlashga qaratilgan barcha sa'y-harakatlar geosiyosiy jihatdan mafkuraviy asos sifatida qo'llab-quvvatlanadigan geosiyosiy vositalar orqali amalga oshiriladigan davlatlar o'rtasidagi geoiqtisodiy faollikdan boshlanadi.

Bugungi jadal rivojlangan davrda davlatlar o'rtasidagi siyosiy munosabatlarning taranglashgani hech birimizga yod emas. Dunyoning geosiyosiy manzarasida ro'y berayotgan voqea va hodisalarning tub negizida geomafkuralarning o'rni va ro'li bevosita tasir o'tkazmoqda. Bunga misol qilib aytishimiz mumkinki Yaqin Sharqdagi voqealarni keltirishimiz mumkin. Shunday ekan geomafkuraviy jarayonlar buzg'unchi kuchlarning nafaqat yurtimizni balki butun bashariyatga ham rahna solayotgan havflardan eng yirigi desak hech mubolag'a qilmaymiz.

Ushbu sohaga O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyevning bergan e'tiborlarini quyidagi jumllarini keltirsak: "Bugungi kunda yon atrofimizda diniy ekstremizm, terrorism, giyovandlik, odam savdosi, noqonuniy migratsiya, "ommaviy madaniyat" degan turli balo-qazolarning xavfi tobora kuchayib borayotganini hisobga oladigan bo'lsak, bu so'zlarning chuqur ma'nosi va ahamiyati yanada yaqqol ayon bo'ladi"[3].

Yuqoridagi keltirilgan fikrlar o'laroq bu mavzuning ne chog'lik dolzarbligini ko'rsatib bermoqda. Global muammo darajasiga ko'tarilganligiga yana bir isbot sifatida: yer yuzida inson paydo bo'lganidan buyon urushlarda halok bo'lgan insonlarning soni, so'ngi bir asrda halok bo'lgan insonlar soni bilan solishtiradigan bo'lsa ozdir. Bularning barchasi turli davlatlar tepasiga kelib qolgan radikal kuchlar va vayronkor mafkuralar oqibatidir.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Globalashuv jarayonida ro'y berayotgan geomafkuraviy jarayonlar xususida, xorijiy olimlardan, Samuel Hadington o'zining "Sivilizatsiyalar to'qnashuvi va yangi dunyo tartibi" asarida quyidagi fikrlarni keltirib o'tadi: "Geosiyosiy vaziyat sovuq urushidan so'ng juda chigal vaziyatni vujudga keltirdi. Jumladan, sovuq urushida Sobiq Sovet davlatining parchalanishi oqibatida dunyo gegemonligiga talabgor davlatlar sonining ko'payishiga, shuningdek, AQSh ning dunyo hukumronligiga intilishi sabab bo'ldi"[1], ya'ni Xitoy, Eron, Rossiya, Turkiya singari davlatlarning Markaziy Osiyo mintaqasida o'zining ta'sir doirasini kuchaytirishga intilishlar kuchaydi. Shuningdek, Jon Lyuis Geddis maqolasida geomafkuraviy jarayonlarni davlatning o'z kelajani belgilashdagi

mafkuraviy siyosatini xaritaga qiyoslaydi. Tomas Kun o'zining "Ilmiy inqilobning tuzilishi" asarida mgemafkuraviy vaziyatni eski paradigm bilan uning muqobili o'rtasidagi almashinuvga qiyoslaydi.

Edvard Lutvak va Paskal Lorot tomonidan geoiqtid va geosiyosatning geomafkuraga ta'siri xususida qimmatli ma'lumotlar keltirilgan bo'lib, ularning qimmatli ma'lumotlari "Geoiqtisod nima?"[5] nomli asarda batafsil yoritilgan. Yurtimizda geoiqtisod va geosiyosatning umumnazariy va falsafiy jihatlarini N.E.Muhammadiyev tomonidan ilmiy izlanishlar amalga oshirilgan. Xususan o'zining "Geo-economics and geo-ideology-ideas and economical bases of the origin of a new world order in the conditions of globalization" nomli ilmiy maqolasida "Geoiqtisodni geosiyosatning asosini, uning birlamchi manbaidir"[4], deya tariflaydi. J.Ya. Yaxshilikov esa, "Geomafkurani asosini milliy mafkura sifatida ta'lqin etadi"[7], ya'ni milliy mafkuraning shaklanishi mintaqada yuritilishi kerak bo'lgan geomafkuraviy faoliyatning maqsadini, unga erishish yo'lida qilinishi kerak bo'lgan vazifalarga qaratilgan funksiyalarni belgilab beradi.

NATIJARLAR

Hozirgi globallashuv sharoitida insoniyatning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishi tubdan o'zgardi. Bu o'zgarishlar natijasida jahon hamjamiyatiga taalluqli va insoniyatning kelajakdagi ijtimoiy taraqqiyotini belgilab beruvchi bir qancha dolzarb masalalar yuzaga keldi. Bu muammolar insoniyatning global muammolari deb ataladi va ularni hal qilish uchun barcha mamlakatlarning sa'y-harakatlari va sa'y-harakatlarini jamlash maqsadga muvofiqdir. Global muammolardan tinchlik va qurolsizlanish muammosi eng universal hisoblanadi, chunki u hal etilmasa, yerdagi hayot va sivilizatsiyaning kelajagi og'ir ahvolda qoladi. Insoniyat tarixida 14 000 dan ortiq urushlar qayd etilgan bo'lib, afsuski, sayyoramizning turli hududlarida hali ham harbiy to'qnashuvlar, keskinliklar mavjud. Ammo global miqyosda bu muammo XX-asrga kelib, 70 milliondan ortiq odamning hayotiga zomin bo'lgan ikki jahon urushi tomonidan yanada og'irlashdi. Ayni paytda AQSh, Rossiya Federatsiyasi, Buyuk Britaniya, Fransiya, Xitoy, Hindiston va Pokiston jahon hamjamiyatining rasman tan olingan yadro kuchlari hisoblanadi. Urush va harbiy to'qnashuvlar dunyoning turli burchaklarida sodir bo'lmoqda. Ayrim davlatlar harbiy harakatlar va fuqarolar urushlari tufayli gumanitar falokat holatida. Masalan, Suriya, Iroq, Liviya, Somali, Afg'oniston, Janubiy Sudan va boshqa davlatlar.

Samuel Hatingtonning "Sivilizatsiyalar to'qnashuvi va yangi dunyo tarkibi" asarida takidlanishcha: "Sivilizatsiyalarning vujudga kelishda asosiy omilni madaniyat bajaradi"[1], deb hisoblaydi. Bunga qarshi Tomas Kunn o'zining mumtoz ilmiy inqiloblarga bag'shlangan "Ilmiy inqiloblar tuzulmasi" asarida bunga qarshi hamda uni inkor etmagan holda quyidagi fikrlarni bildiradi: "Intelektual va ilmiy taraqqiyot yangi yoki endigin kashf etilgan faktlarni tushuntira olmay qolgan bir paradigmanning o'sha faktlarni nisbatan qoniqarliroq tarzda tushuntira oladigan ikkinchi paradigma bilan almashishi sodir bo'ladi"[6], ya'ni dunyo hamjamiyati siyosiy va mafkuraviy tuzilmalari hamda iqtisodiy rivojlanish oqibatida inkorni-inkor qonunidan foydalangan holda birinchi sivilizatsiyani ikkinchisi surib chiqarishini takidlaydi.

Jon Lyuis Geddis buni quyidagicha tushuntiradi: "Notanish hudud bo'ylab o'z yo'lini topish uchun kishiga qandaydir bir xarita talab qilinadi. Xaritashunoslik singari, bizning qayerda turganimiz, qay tomonga qarab ketayotganimizni aniqlash imkonini beruvchi zaruriy omil bu soddalashtirishdir"[2], ya'ni davlatning iqtisodi, ichki va tashqi siyosatini belgilab beruvchi asosiy

yakdil mafkurasini soddalashtirish orqali, uning buguni va kelajagini belgilash mumkin deb hisoblashimiz mumkin.

Yuqorida takidlangan qudratga erishishning tub negizida geoiqtisod hamda unga erishish yoʻlidagi usul va vositalarni ishlab beruvchi geomafkura turadi. Quyida biz bugungi dunyoning yangi tartibini vujudga keltiruvchi omillarni keltirib oʻtamiz.

Geoiqtisodiyot paradigmasiga toʻxtalib oʻtadigan boʻlsak, yunonchadan olingan boʻlib, “Geoiqtisod “geo”-yer “economy” –iqtisod soʻzlaridan olingan boʻlib, u iqtisodiyot va resurslarning fazoviy, vaqtinchalik va siyosiy jihatlarini oʻrganadigan fan”[5], hisoblanadi.

Garchi umumiy qabul qilingan yagona taʼrif boʻlmasa-da, geoiqtisodiyotning geosiyosatdan alohida farqlanishini amerikalik strateg va harbiy maslahatchi Edvard Lutvak va frantsuz iqtisodchisi va siyosatshunosi Paskal Lorotga tomonidan ushbu alohidaliklar tadqiq etilgan.

Geoiqtisodiyot - yangi dunyo tartibining paydo boʻlishining iqtisodiy asosi sanaladi. Yigirma birinchi asrda jahon iqtisodiyotining globallashuvi quyidagi sabablarga koʻra tobora munozarali boʻlib bormoqda: birinchidan, har qanday mamlakat iqtisodiyotidagi, har qanday ijobiy yoki salbiy oʻzgarishlar butun dunyo boʻylab tarqalgan mavjud aloqa va infratuzilma tarmoqlarining rivojlanishiga tez suratlarda taʼsir qiladi. ikkinchidan, global transmilliy korporatsiyalar kundan-kunga oʻsib boradi va “davlat chegaralarini toʻldiradi”; uchinchidan, xalqaro savdo tezlashmoqda; toʻrtinchidan, moliyaviy globallashuv va geosiyosiy jarayonlarning oʻsishi; beshinchidan, raqobatlashayotgan jarayonlarning oʻtkir yoki koʻzdan yashirin oʻtkirligi; oltinchidan, jahon bozorida proteksionistik siyosatning keng qoʻllanilishi; yettinchidan, jahon iqtisodiyotida hukmronlik qilishga intilish maqsadida mafkuraviy kurashda oʻz maqsadlariga erishish uchun qurolli kuch ishlatish. Shunday qilib, falsafiy nuqtai nazardan, jahon iqtisodiyotining globallashuv jarayonining keskin rivojlanishi oʻziga xos xususiyati ikkita xususiyat bilan xarakterli hisoblanadi:

1. Ijobiy hodisa sifatida: etnik guruhlar, millatlar, elatlar oʻrtasidagi iqtisodiy integratsiyaning rivojlanishida; zamonaviy aloqa va axborot texnologiyalarining tez suratlarda tarqalishida; investitsiya, kapital, tovar va mehmata immigratsiyasining aylanmasining erkin zonasiga aylanishida; yangi ish oʻrinlarini yaratish va bandlik shartlarining paydo boʻlishi jarayonida; iqtisodiy inqirozning oldini olish maqsadida oʻzaro hamkorlik qilish imkoniyati va boshqalar.

2. Salbiy hodisa sifatida: turli vositalar yordamida millat, elat va xalqlarning ijtimoiy-iqtisodiy tanazzuliga olib keladigan yashirin harakatlarni amalga oshiruvchi va shu bilan birga oʻz maqsadlariga erishishga harakat qiluvchi iqtisodiy jihatdan yuqori rivojlangan ayrim subyektlarning ulkan foyda olishida, bu oʻrinda gigant korporatsiyalarning iqtisodi moʻrt davlatlar xomashyo va bozorlarini egallash; rivojlanayotgan mamlakatlarni raqobat maydoniga chiqarishda, bu orqali rivojlanayotgan mamlakatlarning iqtisodiyotini izdan chiqarish; ushbu qudratli kuchlar tomonidan tezkor iqtisodiy yordamni joriy qilish motivi ostida “iqtisodiy birlikka” qoʻshish; zamonaviy, axborot texnologiyalari orqali inson ongi va ruhiga buzgʻunchi gʻoyalarni targʻib qilishda.

Zamonamizning ogʻir va ziddiyatli sharoitlarida qisqa muddatda Markaziy Osiyoning mustaqil huquqiy-demokratik davlatlarini shakllantirish va xalqaro hamjamiyatga qoʻshilish uchun quyidagilar zarur: 1) koʻp asrlar davomida shakllangan jahon iqtisodiyotida oʻz mavqeini egallashga urinish; 2) iqtisodiy jarayonni integratsiyalashuvda, zamonaviy noanʼanaviy texnologiyalardan foydalanish muammosini hal etishda sherikchilikni toʻgʻri tanlash hamda bu oʻrinda manhatlarni hmoya qilishda; 3) jahon bozorida yangi mulkdorlar sinfining bevosita ishtirokini taʼminlash yaʼni investetsiya kiritishda jahon mulkdorlarining jalb etilishi; 4) dunyoda roʻy berayotgan geoiqtisodiy tamoyillarni bir zumda mantiqiy anglash va undan ilmiy-amaliy yechim yoʻllarini topish hamda amaliyotda toʻgʻri foydalanish orqali erishish mumkin.

N.Muhammedovning fikriga ko'ra: "Geoiqtisodiyot, eng avvalo, geosiyosatda yangi geosiyosiy oqim sifatida maydonga chiqdi; ikkinchidan, o'ziga xos obyekt va subyektga ega bo'lgan jahon iqtisodiy jarayonlarining mahsuli sifatida; uchinchidan, bu hodisani ijtimoiy-iqtisodiy voqelik sifatidagi falsafiy pozitsiyadan zaruriy o'rganish"[4], kerakligini takidlaydi.

XULOSA

Xulosa qilib aytishimiz mumkinki, XXI asrga kelib, "uchinchi qo'l"ning ko'zga ko'rinmas harakatlari tufayli geoiqtisodiy urush tobora kuchayib bormoqda. Bularning barchasi quyidagi holatlarni keltirib chiqarmoqda:

Birinchidan, milliy mustaqillikka erishgan AQSH, Angliya, Fransiya, Rossiya, Xitoy va boshqa davlatlar o'rtasida olib borilayotgan sun'iy geoiqtisodiy urushlarning avj olishiga;

Ikkinchidan, tabiiy gaz va neftga boy davlatlar importi uchun olib borilayotgan sun'iy geoiqtisodiy urushlarni vujudga keltirish;

Uchinchidan, kuchli iqtisodiyotga ega davlatlarning kuchsiz davlatlarga qarshi turli iqtisodiy sanksiyalardan foydalanish orqali ichki ishlariga aralashish;

To'rtinchidan, natijada yuz minglab begunoh insonlar geoiqtisodiy urushning qurboni bo'lishiga olib kelmoqda.

Uning oldini olishda quyidagilarni amalga oshirish zarur deb hisoblaymiz:

Birinchidan, neo-iqtisodiyotning rivojlanishiga asoslangan etno-iqtisodiy tizim yaratish orqaligina bunday tashvishning oldini olishga qaratilgan chora tadbirlarni ishlab chiqish;

Ikkinchidan, oldini olishga qaratilgan mexanizmni demokratlashtirish va bu orqali yangi dunyo tartibini o'rnatishda uchunchi dunyo mamlakatlarining ham manfaatlarini inobatga olish orqali erishish mumkin.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Xantington Samuel Fillips. Sivilizatsiyalar to'qnashuvi va yangi dunyo tartibi. Tarjimon: J.Qodirov. –T.: "Yangi asr avlodi" nashriyoti. 2023. –B.18.
2. Jhon Lewis Gaddis. Toward the post-cold war world. Foreign affairs. (spring 1991), – P.70. Ideas and foreign policy: Beliefs, Institutions and political change Ithaca: (Cornell University Press, 1993), pp.8-17.
3. Mirziyoyev Sh.M. Jamiyatimizni erkinlashtirish, islohotlarni chuqurlashtirish, ma'naviyatimizni yuksaltirish va xalqimizning hayot darajasini oshirish – barcha ishlarimizning mezoni va maqsadidir. T. 15. –T.: O'zbekiston. 2017. – 320 b.
4. Mukhamadiev, N. E. (2019). Geo-economics and geo-ideology-ideas and economical bases of the origin of a new world order in the conditions of globalization. Theoretical & Applied Science, (8), 60-63.
5. Petsinger, Marianne (July 23, 2020). "What is Geoeconomics?". Chatham House. Archived from the original on July 23, 2020. Retrieved July 23, 2020.
6. Thomas S.Khun. The structure of scientific revolutions, (Chicago: niversity of Chicago press), pp.17-18.
7. Yaxshilikovich, Y. J. "Information and communication technologies as the main philosophical attribute of an informed society." European Journal of Molecular and Clinical Medicine